

EN IDYLL MED FÖRBEHÅLL

Vintern tar ingen hänsyn till att våren enligt almanackan redan kommit. Det är i början av maj och snön i Ammarnäs ligger fortfarande kvar i tunga, blöta drivor. Skoterföret är uruselt och genom skogen upp till fjället går det bara att köra i mörkret när nattfrosten sätter in. Ett filmteam häckar sedan en vecka på Jonsstugan i väntan på en sista köldknäpp. I natt ska de göra ännu ett försök att nå de kalla topparna för att få sina bilder.

Våren tvekar och vet inte hur den ska göra. Över byn hänger tunga moln som döljer branterna upp mot Björkfjället i nordöst, Ammarfjället i nordväst och Ribovardo i söder. Det är lågt i tak – på mer än ett sätt. Bakom den trivsamma stämningen invid ölglasen på Jonsstugan finns motsättningar som de mest pessimistiska bland byborna befarar kommer att å det allvarligaste hota byns framtidsutsikter.

Det handlar om hårda konflikter kring rätten till skog, jakt, renbete och fiske som vuxit sig allt starkare de senaste tjugo åren. I detta bor en tragedi.

Ammarnäs har egentligen allt som krävs för att kunna vara en lycklig och välmående by i Sveriges utkant: storartade turistiska attraktioner, ren miljö, livsutrymme, gott om fisk, älg och andra villebråd, hotell, stugbyar, en rad småföretag och en jämförelsevis lönsam rennäring. Vid en första anblick tycks också Ammarnäs vara ett livskraftigt undantag i en landsända som successivt tömts på innevånare, naturtillgångar och kapital. Byn lever trots allt och det finns hopp och idéer. Ett framtidsparadis mitt i glesbygdstristessen.

Vägen slutar strax bortom byn. Hit men inte längre nådde civilisationen, men av vildmarken syns ingenting på grund av molnen. Över vägen vid infarten till byn står korslagda stockar resta i kors mot himlen i form av en stiliserad lappkåta. Under krysset hänger en skylt, ”Välkommen till Ammarnäs”. Ett litet stycke längre fram korsar vägen Tjulåns strömlar som slåss med vinterns sista is och lovar ädel fisk till sommaren och till höger breder älv dalen ut sig. Om höstarna finns på de omkringliggande ängarna gammeldags höhässjor som om tiden stått still i femtio år. Något regelrätt jordbruk finns inte längre, höet går mest till utfodring av hästar som bär turister på sina ryggar ut i fjällvärlden på ett slags vildavästernäventyr med samiska förtecken.

Över Gautträsket längre bort svävar en lätt dimma, barrskogen på fjällsidorna skymtar bakom drivande moln, men av fjällen bortom syns ingenting. Till vänster om bron landar helikoptrarna som ömsom lyfter turister ut till Vindelfjällens naturreservat som omger byn i alla väderstreck och ömsom används i renskötseln av Rans och Grans samebyar, vars medlemmar bor i byn under våren och sommaren fram till vinterflyttningen. Då startar de lastbilarna och fyller flaken med renar och dånar i skytteltrafik efter väg 363 som löper längs Vindelälven och lastar av i etapper cirka tio mil från kusten men även också längre ner.

Ett stycke längre fram ligger byns centrum. Hotellet Ammargården och värdshuset Jonsstugan ligger på var sin sida om vägen som leder till rödingrika Tjulträsket. Ammargården gick nyligen i konkurs, och hemma i köket hos en av de anställda bannas ägarens bristande förmåga och ute på byn säger flera: ”det kunde man väl förstå att det inte skulle gå.” Fast alla säger att det är bra när någon försöker, låt vara att det finns en utmattning i det att så många försökt, utan att lyckas.

Ändå vaktar avundsjukan och ligger på lur, ingen ska tillåtas tro att han är förmer än någon annan, och framgång bör helst inte synas på utanskriften. Dyra bilar kan väcka ont blod och fordrar en ursäkt av något slag. ”Jag behöver den i jobbet”, kan i nödfall duga, bilen är oumbärlig, kollektivtrafiken har aldrig varit ett reellt alternativ. Men den får inte vara för flott. På sjuttioalet motionerade fritidspolitikern och polisen Berndt Erik Nordenström i fullmäktige om att jantelagen måste förbjudas i kommunen. Eventuella syndare skulle tvingas gå i kyrkan och repetera grundtankarna i tio Guds bud, ansåg han. ”Först blev det dödyst i fullmäktige, som efter en hjärträff på en älg. Sedan bröt helvetet lös. Jag hade inte klarat av det om jag inte fått kravall- och terroristutbildning i Stockholm”, säger han och skrattar. Jantelagen är som pornografin: alla vet att den finns, många fördömer den, men ännu fler njuter hemligen av den.

Längs vägen ut mot Tjulträsket pekar skyltar upp mot slalombacken och mot de företagshus som hyser bland annat ett telemarketingföretag och ett nytt företag med uppgift att sälja byns företräden via Internet till hugade gäster världen över. Landshövdingen var där och invigde firman som har trånga men ändamålsenliga lokaler. Inredningens färger har en gråskala, vitt i vitt och vitt i grått. Fast dataskärmarna lyser upp med hård säljande förföriska färgbilder från Ammarnäs stugvärld. Kommunalrådet var också där och hoppades. Ägaren som lever på sitt eget och andras hopp klev omkring i bara strumplästen, fast klädd i kostym, och prisade hövdingen som i sin tur prisade honom. Någon miljon ur den statliga stödkatalogen stöttar avfyrningsrampen ut i cyberspace. Alla är glada som man är när hoppet ännu lever. ”Kanske det här inte är som andra projekt”, hörs i undertexten i allt som sägs, men ingen vill säga fulordet konkurs, som om det fanns en förbannelse i att denna hoppets dag tala om

hur det ofta brukar gå när någon fått en till synes lysande idé. Men alla vet och minns och de hoppas att telemarketingföretaget ska lyfta Ammarnäs en aning. Så snart de fått dataprogrammen att fungera vill säga. ”Inom en vecka”, sa företagaren. De dataansvariga log lite snett när jag vid kaffet efter den officiella invigningen frågade om en vecka är rimligt och sa att det är lätt att bli för entusiastisk när man tror på något. ”Men man kan ju alltid hoppas”. Men inte långt efteråt sprack även den satsningen och åtminstone en av de anställda flyttade till en annan kommun.

Macken några hundra meter därifrån, luktar verkstad, olja och bensin som bensinstationer gjorde förr innan huvudkontorens strateger upptäckte att marginalerna på mat, godis och video var bättre än på de egna produkterna. Hit nådde aldrig den sortens kalkyler. ”Jag betalar bara kontant”, säger ägaren Daniel Grundström om sina bensininköp. ”Jag vill ha det så, för då vet jag vad som gäller.” Han driver företaget som handelsbolag och blir därmed personligen ansvarig för alla skulder om det skulle gå överstyr. Han har därmed gett sig själv lågt i tak. I likhet med många andra är det växelbruk och flera inkomstkällor som gäller för honom: deltid på brandkåren vid sidan av macken, älgjakt och fiske fyller frysboxen, potatis odlar han själv och bär hämtas ur skogen. Utanför macken står hyrskotrarna i rad och vilar sig efter säsongens slit.

På latsidan ligger få i byn om än den procentuella arbetslösheten är hög. Det är inte ont om sysselsättning, det är bara betalda jobb som saknas.

”När pengarna tryter går man till frysboxen och inte till affären”, säger stugbyägaren Ronny Forsén. Han är lång och kraftig och mitt i det gråsprängda skägget trycker han in en snus från den silverblanka bleckdosan. Den bruna skinnvästen är sliten och han utstrålar en genuin trygghet i det

han befinner sig mitt i sitt eget sammanhang, i sig själv, i det fattbara lilla livet.

Vi sitter i den lilla receptionen, inte större än en friggebod, och han berättar att stugbyn här i Norra Ammarnäs egentligen är byggd av räntan från sambons hemman. En generation tillbaka fick svärfadern låna billigt av staten och fick därtill bidrag till bygget. ”Det enda vettiga stödsystem som funnits”, säger han. Resten betalade de själva med det som skogen gav i form av virke till byggnation och försäljning. Intäkterna från gäster återinvesterades i företaget och idag har de först byggda stugorna tjänat ut och ersatts av ett tiotal nya. Bakom står granskogen tät upp mot fjället, Kungsleden börjar där stugbyn slutar, och nedanför betar hästar på ängarna ner mot Gautsträsket.

Han berättar om inflyttade stadsbor som inte fattat att man inte kan leva här som i städerna de kom ifrån, köpa halvfabrikat mest varje dag. Den egna tiden måste användas till att rusta för vintern och hösten är en hektisk tid, här i gränslandet mellan gamla tiders självhushåll och modernare konsumtionsmönster. Jakten, nätfisket, bärplockandet, potatisodlandet – allt är nödvändiga sysslor, men också ett sätt att leva, en del av kulturmönstret. Älgjakten är det största av allt, i den ryms uråldriga jaktinstinkter, ritualer, spänning, kamratskap och bekräftelsen: jag är en människa som kan klara mig själv. Men överlevandet fordrar också planering och disciplin.

”Korvätarna brukar klara sig några år. Sedan flyttar de hem”, säger Ronny.

Egentligen är det fel att säga att civilisationen gjorde halt i byn. Kolonisationen är ett bättre ord, för här har samer bott längre än någon exakt vet, och därmed redan ockuperat landet för människans räkning. Att den ockupationen inte räknades enligt svensk lag gnager som ett skoskav i själen

hos dem som tycker att den borde vara giltig än idag. Fast egentligen vet man inte så mycket om hur det verkligen var på den tiden, fjällkedjan är lång och riktigt var och vilka områden som utnyttjades till renskötsel kan ingen med exakt precision uttala sig om.

Hur som helst fanns samer i Ammarnäsområdet när nybyggare söderifrån slog sig ner i början av 1800-talet, därtill uppmuntrade av kronan som hade orealistiska förväntningar på jordbrukets utvecklingsmöjligheter. Idag kan det tyckas vara en paradox i sammanhanget att första nybygget insynades av en same – och många gjorde som han i bygden. Skälet därtill var antingen att han ville skydda sitt lappskatteländ mot intrång eller helt enkelt skaffa sig ytterligare utkomstmöjligheter. Han lyckades aldrig odla upp den jord och bygga de hus som krävdes för att nybygget tillfullo skulle bli hans och andra tog över. Men den samens hade många efterföljare som lyckades bättre. I mycket hög utsträckning var kolonisationen en intern samisk affär, huvuddelen av de tidiga nybyggarna mellan Sorsele och Ammarnäs var samer som valde att bli bofasta, bryta mark och odla jorden. Ammarnäs blev en del av fosterlandet Sverige och det var ofta samerna som gjorde grovjobbet.

Med omdaning till svenskt fosterland föddes också inlandets trauma och tragedi: renskötare kom att stå mot nybyggare, och alla hamnade de i händerna på kronan som via skatter och kungabrev gynnade den grupp som för tillfället ansågs bäst kunna gynna staten. Lagstiftningen och kungabreven bildade ett lapptäcke av bestämmelser som föreföll obegripliga för de som hade att leva efter dem. Och då blev efterlevnaden också som den blev. De fanns alltid till för någon överhet i fjärran, och inte för sin egen skull. Exempelvis dömdes ett antal bönder 1821 till böter sedan de vägrat åka till Umeå och hämta det handlande borgerskapet till mark-

naden i Sorsele. Bönderna ansåg att de inte var skyldiga att gratis hålla skjuts över fyrtio mil tur och retur med häst och släde. Men det ansåg domstolen. Handeln var viktig för kronan då den gav skatteintäkter. Och makt åt borgerskapet vid kusten.

Efter de första så kallade frihetsåren då nybyggarna inte behövde betala skatt, tog kronan med råge igen den imaginära förlusten, som mer kunde betraktas som en investering i framtiden. Jakten beskattades, liksom skinnen, fåglarna, renköttet, höet. Och värdet på lagfarterna urholkades, gamla överenskommelser och avtal mellan kronan, nybyggare och renskötande samer vattnades ur, justerades, förändrades över tid.

Nybyggarnas och renägarnas hopp om en bättre tillvaro förbyttes inom några sekler till hopplöshet: skogen, vars värde blev uppenbart först kring mitten av 1800-talet, exploaterades av staten och privata skogsbolag, allt medan nybyggarna förbjöds att själva nyttja sin egen ägandes skog efter eget gottfinnande. De drog bokstavligen fram vinster ur markerna under lågavlönat skogsarbete, men med mekaniseringen hundra år senare försvann de arbetstillfällena, samtidigt som det uppväxande släktet tvingades iväg till Västerbottenskusten och till Stockholm. Renägarna såg renbetesmarkerna krympa, kalhyggerna hotade de stora renhjordarna som staten uppmuntrat dem att hålla, samtidigt som stordriften krävde allt mer kapital. Bönderna vaktade sina hässjor och ängar. Skogsägarna förbannade rentrampet på skogsplanteringarna. Renarna blev för dem ett vandrande ogräs. Jordbruket har aldrig varit någon särskilt lönsam affär i inlandet, och är idag rena katastrofen mätt med företagsekonomiska mått. Idag finns bara ett fåtal bönder kvar ovan odlingsgränsen.

I Ammarnäs tre hundra år efter att denna moderna historia började skrivas, hundra mil från Stockholm och trettiofem mil från residensstaden Umeå, härskar på ytan lugn och en stilla ro. Tjulån rinner och lovar, dimman bäddar in Ammarnäs i ett förlåtande dis, människorna är vänliga, i vardagen finns ärlighet och värme. ”Det är det som de uppskattar”, säger stugbyägaren Ronny Forsén och syftar på sina sönderstressade gäster som här låter sig helas mellan varven i storstadscentrifugen. ”Jag har gått på sjön och sett världen”, berättar han och nämner New York, London och andra metropoler. ”Men Ammarnäs slår allt.”

Ur bleckdosan lyfter han ytterligare en pris snus och lägger den till ro under läppen. Den lilla valpen av obestämd härkomst tuggar förstrött på mattan i receptionen, utanför fönstret knastrar gårdsgruset när en bil rullar in. Ammarnäs är en världens antipol, men här är man ändå som närmast, sig själv och livets innersta. Och med det upplever invånarna att enorma värden står på spel, värda att försvara till sista blodsdroppen om det behövs.

Hur historien ter sig beror på hur den betraktas och skrivs, vems perspektiv som väljs och blir förhärskande. Vanligen skriver segraren. Andra har att betrakta, finna sig, acceptera. Till dess vinkeln blir för brant för att kunna förstås, för spetsig för att kunna tolereras och för vass för att kunna uthärdas.

Man når vägs ände. Man börjar ta tillbaka sin egen historia, hamnar åter på kollisionskurs, bryter, bänder och slåss. Det är det som nu sker: nybyggarättlingar, renskötande renägare, andra samer; alla har de sin historia, sina existensvillkor, sina ouppklarade förörter.

Nu, när krubban är tom biter hästarna varandra, alltmedan husbönderna i Umeå och Stockholm, som pressat dem bortom sina inre gränser, manar till besinning och säger att de måste lära sig komma överens.

En bybo myntade ett bevingat ord: ”Allt gott for nedströms. Allt djävulskap färdas uppströms.”

Vindelälven flyter ännu sakta denna vårdag.

Men snart ökar flödet och floden svämmar över sina bräddar. Vad som spolats bort eller blir kvar, är svårt att veta på förhand. Det enda alla vet är att snart tappar vintern taget.